

Jacek Pyżalski

OBCIĄŻENIA PSYCHOSPOŁECZNE W MIEJSCU PRACY PEDAGOGA ZWIĄZANE Z NIEWŁAŚCIWYMI ZACHOWANIAMI UCZNIÓW*

TEACHERS' PSYCHOSOCIAL BURDENS AT WORK RESULTING FROM STUDENT MISBEHAVIOR

Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Łódź

Krajowe Centrum Promocji Zdrowia w Miejscu Pracy

STRESZCZENIE

Wstęp: W artykule prezentowane są rozważania dotyczące psychospołecznych obciążeń zawodowych pedagoga w szerszym kontekście stresu zawodowego nauczyciela i jego zdrowotnych konsekwencji. W szczególności skoncentrowano się na obciążeniach wynikających z radzenia sobie z niewłaściwymi zachowaniami uczniów. **Materiał i metody:** Zaprezentowane wyniki dotyczą reprezentatywnej próby nauczycieli województwa łódzkiego (N = 429). W badaniach zastosowano kwestionariusz dotyczący różnych aspektów radzenia sobie nauczycieli z niewłaściwymi zachowaniami uczniów (dyscypliną szkolną). **Wyniki i wnioski:** Uzyskane wyniki wskazują, że zachowania niewłaściwe uczniów, szczególnie te o mniej poważnym charakterze występują w pracy nauczyciela stosunkowo często. Rzadsze, ale jednak znaczące jest występowanie poważniejszych zachowań, np. stosowanie wulgarnego języka czy agresji werbalnej wobec innych uczniów lub nauczyciela. Częstotliwość zachowań niewłaściwych okazała się być większa w pracy nauczycieli o krótkim stażu, a także u nauczycieli płci męskiej. Była ona także powiązana z oceną wsparcia społecznego ze strony innych nauczycieli — czym wyższa ocena, tym mniej zachowań niewłaściwych. Wyniki badań wskazują na konieczność diagnozowania problemów związanych z niewłaściwymi zachowaniami uczniów w kontekście stresu zawodowego oraz uwzględniania aspektu wsparcia społecznego w programach promocji zdrowia w miejscu pracy go dotyczących. Med. Pr. 2008;59(4):307–313

Słowa kluczowe: stres zawodowy, nauczyciel, niewłaściwe zachowania uczniów

ABSTRACT

Background: In the paper psychosocial burdens in the teaching profession, resulting from the misbehavior of students, are presented. They are analyzed in a broader context, taking account of occupational stress and its health consequences teachers are exposed to. **Material and Methods:** The given data present the outcome of the survey conducted on a representative sample of teachers (n = 429) from the Łódź voivodeship. **Results and Conclusions:** The results show that student misbehavior (in milder forms) is quite frequent in teacher's workplace. Severe misbehavior, e.g., vulgar language, verbal aggression toward teachers or other students, was rather rare. Younger and male teachers were more frequently exposed to student misbehavior. In addition, it correlated positively with social support received from teacher's colleagues. The results of the survey emphasize the need to identify student misbehavior problems in terms of teacher's occupational stress. The need to assure social support for teachers should also be taken into account in their workplace health promotion programs. Med Pr 2008;59(4):307–313

Key words: occupational stress, teacher, student misbehavior

Adres autorów: Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Krajowe Centrum Promocji Zdrowia w Miejscu Pracy,

św. Teresy 8, 91-348 Łódź, e-mail: whpp@imp.lodz.pl

Nadesłano: 1 sierpnia 2008

Zatwierdzono: 12 sierpnia 2008

WSTĘP

Środowisko pracy nauczyciela bogate jest w szereg potencjalnie obciążających czynników, które mają charakter zarówno fizyczny, jak i psychospołeczny. Tradycyjnie uwaga badaczy oraz osób zajmujących się profilaktyką negatywnych konsekwencji zdrowotnych obciążeń zawodowych skupiała się na pierwszej wymienionej tutaj grupie. Szkodliwe skutki obciążeń fizycznych są specyficzne dla danego czynnika, który zresztą często daje się

dokładnie i obiektywnie zmierzyć. Kryteria te, w przypadku nauczycieli spełniają przykładowo: zbyt niska wilgotność powietrza w klasach, zapylenie czy duży hałas (sięgający podczas przerw 75–80 dB).

Tego typu obciążenia w interakcji z nadmiernym obciążeniem głosu wynikającym z obowiązków zawodowych przekładają się na częste występowanie w grupie nauczycieli chorób narządu głosu. Choroby te zresztą w ostatnich latach wysunęły się na prowadzenie w częstotliwości orzekanych w Polsce chorób zawodowych. Jeśli weźmiemy pod uwagę występowanie dolegliwości subiektywnych, takich jak chrypka, to omawiany problem dotyczy aż 8 na 10 nauczycieli (1). Odmienne

* Badania wykonano w ramach grantu Instytutu Medycyny Pracy w Łodzi IMP 8.3/2006 „Wybrane obciążenia psychospołeczne nauczycieli jako podstawa konstruowania programów prozdrowotnych dla tej grupy zawodowej” w Krajowym Centrum Promocji Zdrowia w Miejscu Pracy. Kierownik badania: dr Jacek Pyżalski. Zespół: dr Elżbieta Korzeniowska, dr Krzysztof Puchalski, mgr Patrycja Wojtaszczyk, mgr Eliza Iwanowicz.

przedstawia się sytuacja w odniesieniu do czynników o charakterze psychospołecznym.

Przede wszystkim nie przekładają się one bezpośrednio na ryzyko zdrowotne. Ich szkodliwość uzależniona jest od psychologicznej oceny przez jednostkę oraz reakcji stresowej, którą dany czynnik lub czynniki wywołują, co z kolei w efekcie stanowi ryzyko utraty zdrowia (2). Do najczęściej potwierdzanych w badaniach konsekwencji zdrowotnych stresu zawodowego należą choroba wieńcowa serca, alkoholizm i zaburzenia psychiczne (3). W tym kontekście potencjalne konsekwencje dla zdrowia psychicznego i fizycznego nauczycieli są bardzo silnie powiązane z ich właściwościami osobistymi (np. cechami osobowości), przekładającymi się na percepcję obciążeń psychospołecznych.

Ten bezpośredni brak przełożenia na stan zdrowia oraz, w pewnym stopniu, niewystarczająca liczba i jakość specyficznych narzędzi diagnostycznych do pomiaru obciążeń psychospołecznych w zawodzie pedagoga przekłada się na mniejsze zainteresowanie nimi (w porównaniu z działaniem czynników fizycznych) w kontekście medycyny pracy, szczególnie w obszarze promocji zdrowia (4). Uwaga badaczy jednak coraz bardziej przesuwana jest w kierunku zainteresowania diagnozą występowania obciążeń psychospołecznych w zawodzie pedagoga, a także w szerszym zakresie innych profesji pomocowych, np. pracowników socjalnych czy personelu medycznego. Zainteresowanie to ma zresztą istotne podstawy empiryczne oparte na badaniach przeprowadzonych dotychczas na świecie i w naszym kraju. Wynika to głównie z trzech przyczyn: większej ilości problemów z obszaru zdrowia psychicznego w grupie nauczycieli (i innych profesji pomocowych) w porównaniu z innymi grupami zawodowymi, stwierdzeniem wyraźnego związku stanu zdrowia nauczycieli z występowaniem psychospołecznym obciążeń w miejscu pracy oraz stwierdzeniem wzmacniającego się wzajemnie oddziaływania czynników fizycznych i psychospołecznych.

Po pierwsze więc, obciążenia psychospołeczne przekładają się negatywnie na stan zdrowia psychicznego, co dotyczy w znacznym stopniu właśnie przedstawicieli profesji pomocowych (w tym nauczycieli), w których istotą pracy jest pomoc drugiemu człowiekowi. Dobrą ilustracją zarysowanego tutaj problemu są badania metaanalizyczne, które przeprowadzili Wilhelm i wsp. (5). Badacze ci analizując statystycznie wyniki wielu badań, zauważyli wyraźne tendencje wskazujące na to, że w grupie osób wykonujących profesje pomocowe znacznie częściej niż w innych grupach zawodowych

występują takie problemy zdrowotne, jak uzależnienia od legalnych i nielegalnych środków psychoaktywnych, depresja a nawet zachowania suicydalne.

Warto tutaj zwrócić uwagę, że zawodu nauczyciela w szczególności dotyczyło wysokie ryzyko wystąpienia depresji. Jest to szczególnie istotny wynik, ponieważ autorzy omawianych tu badań stwierdzili także, że w kontekście pracy zawodowej depresja przekłada się na takie konsekwencje, jak wysoka absencja oraz trudności w procesie podejmowania decyzji, szczególnie w kontekście pracy — co może przenosić się na bezpieczeństwo innych (współpracowników lub klientów). Konsekwencje społeczne omawianego problemu nabierają szczególnego znaczenia w przypadku wykonywania zawodu nauczyciela.

Po drugie, stwierdzono wyraźne związki obciążeń o charakterze psychospołecznym ze stanem zdrowia nauczycieli. Powiązanie takie na dużej reprezentatywnej próbie niemieckich nauczycieli wykazali Unterbrink i wsp. (6). Badacze ci stwierdzili, stosując Kwestionariusz Ogólnego Stanu Zdrowia (GHQ), u prawie 30% badanych symptomy znaczących problemów w obszarze zdrowia psychicznego. Co więcej, były one ściśle powiązane z obciążeniami psychospołecznymi środowiska pracy, także tymi związanymi z występowaniem szeroko rozumianych niewłaściwych zachowań uczniów. Wyniki te nabierają szczególnego znaczenia w kontekście obserwowanej w ciągu ostatnich kilkunastu lat tendencji do szybkiej rezygnacji z zawodu przez nauczycieli w Niemczech i przechodzenia na wcześniejszą emeryturę lub rentę. Odsetek osób przedwcześnie kończących aktywność zawodową jest w profesji nauczycielskiej znacznie wyższy niż w innych grupach zawodowych pracujących w sektorze publicznym (6,7).

Podobne zależności stwierdzono także w innych krajach. Przykładowo Lazuras (8) wykazał, że występowanie psychospołecznych obciążeń zawodowych w środowisku pracy pedagogów pracujących w szkolnictwie specjalnym i ogólnodostępnym były silnie związane zarówno z występowaniem negatywnych emocji, jak i pojawieniem się symptomów psychosomatycznych wynikających z doświadczaniem stresu zawodowego. Z kolei Zurlo i wsp. (9) porównali nauczycieli brytyjskich i włoskich. Ich badania wykazały, że ci pierwsi wykazują znacznie więcej zaburzeń psychicznych w porównaniu z populacją generalną, w szczególności zaburzeń lękowych.

W przypadku nauczycieli włoskich problemem wysuwającym się na pierwsze miejsce była depresja. Z kolei polskie badania (10) potwierdziły u nauczycieli

placówek resocjalizacyjnych i ogólnodostępnych dodatni związek jednego z wymiarów wypalenia zawodowego — które może być rozumiane jako konsekwencja oddziaływania czynników, takich jak wyczerpanie emocjonalne — z częstotliwością i natężeniem dolegliwości somatycznych, mierzonych Kwestionariuszem Zdrowia autorstwa Widerszal-Bazyl. Obciążeniami psychospołecznymi i ich konsekwencjami warto zajmować się także dlatego, że jak wykazały polskie i zagraniczne badania, nie mogą one być traktowane jako kompletnie odrębne od czynników fizycznych z powodu wchodzenia z nimi w interakcję. Jej przykładem mogą być wyniki badań przeprowadzonych w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi (11), które wykazały, że choroby narządu głosu w tej grupie zawodowej mogą mieć podłoże psychologiczne, co z kolei (jak wykazało badanie psychologiczne) w wielu przypadkach miało związek ze stresem zawodowym.

Analizując charakter jakościowy obciążeń psychospołecznych w zawodzie nauczyciela, warto zauważyć, że właściwie wszystkie koncepcje i typologie stresu zawodowego nauczyciela uwzględniają obciążenia związane z występowaniem niewłaściwych zachowań uczniów (12–14). Jednocześnie wskazuje się na to, że zachowania takie stanowią stresor wpisany immanentnie w zawód pedagoga i praktycznie niemożliwy do całkowitego wyeliminowania (15). Mimo szczególnego znaczenia obciążeń wynikających z niewłaściwych zachowań uczniów stosunkowo niewiele jest prac empirycznych poszukujących pogłębionego wglądu w ilościowy i jakościowy wymiar takich zachowań oraz ich postrzegania przez nauczycieli. Interesującym wyjątkiem w tym zakresie są badania, które przeprowadziła Geving (16). Badaczka za pomocą analizy czynnikowej wyodrębniła 10 grup zachowań uczniów, które mogą stanowić obciążenie dla nauczyciela. Należą do nich: niszczenie mienia szkolnego, wrogość wobec innych uczniów, brak przygotowania do lekcji, wrogość wobec nauczyciela, brak koncentracji podczas zajęć, brak zaangażowania w naukę, nadpobudliwość, okazywanie lekceważenia nauki szkolnej, hałasliwość i łamanie regulaminu szkoły. Dalsze analizy pokazały, że poziom stresu zawodowego nauczycieli najbardziej związany był z brakiem zaangażowania uczniów w proces nauki w klasie oraz zachowaniami agresywnymi wobec nauczyciela.

Jednocześnie należy pamiętać, że oprócz czynników potencjalnie obciążających w miejscu pracy nauczyciela występują także czynniki pozytywne, traktowane jako zasoby, które przekładają się na redukcję działania czynników negatywnych i ich negatywnych konsekwencji,

ułatwienie w osiąganiu celów zawodowych oraz stymulację rozwoju osobistego pracowników (14). Do takich czynników należą przykładowo wsparcie społeczne czy pozytywny klimat społeczny w placówce oświatowej. Diagnoza sytuacji uwzględniająca czynniki pozytywne i negatywne jest zawsze pełniejsze niż tradycyjna analiza skupiona jedynie na czynnikach potencjalnie obciążających. Jest ona też bardziej prawidłowa z utylitarnego punktu widzenia — chociażby w kontekście planowania działań z zakresu promocji zdrowia — uzyskujemy bowiem informacje o tych właściwościach środowiska pracy, które należy wzmacniać bądź rozwijać.

Przedstawione w artykule badania dotyczą analizy częstotliwości występowania czynników związanych z niewłaściwymi zachowaniami uczniów (dyscypliną w szkole) w środowisku pracy polskich nauczycieli, na tle ich podstawowych cech socjodemograficznych. Analizowane są także wybrane czynniki środowiska pracy, które mogą być traktowane jako zasoby potencjalnie redukujące obciążających związanych z niewłaściwymi zachowaniami uczniów.

MATERIAŁ I METODY

Zrealizowana i opracowana próba badawcza składała się z 429 nauczycieli losowo wybranych ze szkół publicznych województwa łódzkiego — najpierw losowano w układzie proporcjonalnym placówki ze spisu, a później nauczycieli w szkołach. W zrealizowanej próbie znalazło się około 85% kobiet i 15% mężczyzn. Średnia wieku badanych wynosiła 38,9 lat (SD = 8,09), a średni staż pracy — 14,66 lat (SD = 8,03). W badaniach uczestniczyli nauczyciele wszystkich stopni awansu zawodowego nauczyciela, oprócz nauczycieli stażystów. Grupa ta została wyłączona z badań ze względu na niewielkie doświadczenie zawodowe, do którego respondenci mogliby się odnieść w badaniach.

Zwrotność w badaniach wynosiła ok. 55% i należy potraktować ją jako wysoką w zestawieniu z innymi podobnymi badaniami (9). W badaniach zastosowano wersję A Kwestionariusza Obciążeń Zawodowych Pedagoga (4) oraz rozbudowany kwestionariusz dotyczący obciążeń związanych z występowaniem niewłaściwych zachowań uczniów w szerszym kontekście. Problemy uwzględnione w kwestionariuszu to m.in.:

1. Ocena wagi problemu trudności z dyscypliną.
2. Raportowane przez nauczycieli zachowania uczniów związane z łamaniem dyscypliny.
3. Zachowania oceniane przez nauczycieli jako najtrudniejsze.

4. Ocena studiów nauczycielskich pod kątem przygotowania do radzenia sobie z problemami łamania dyscypliny.
5. Samoocena nauczycieli w zakresie kompetencji radzenia sobie z sytuacjami nieprzestrzegania dyscypliny szkolnej przez uczniów.
6. Działania nauczycieli w sytuacji łamania dyscypliny przez uczniów.
7. Najtrudniejsza sytuacja związana złamaniem dyscypliny, z którą nauczyciele spotkali się podczas całej kariery zawodowej.
8. Ocena własnych mocnych i słabych stron w zakresie radzenia sobie z utrzymaniem dyscypliny w klasie.
9. Przekonania dotyczące przyczyn łamania dyscypliny przez uczniów.
10. Przekonania dotyczące kompetencji nauczycielskich w zakresie utrzymania dyscypliny w klasie.
11. Ocena wsparcia dotyczącego utrzymania dyscypliny w klasie ze strony innych nauczycieli i rodziców uczniów.
12. Oczekiwane wsparcie instytucjonalne w zakresie utrzymania dyscypliny w szkole.
13. Przekonania dotyczące stosowania kar fizycznych w szkole.

W niniejszym artykule analizy są ograniczone do analizy częstotliwości i charakteru niewłaściwych zachowań uczniów, z którymi spotykają się nauczyciele na swoich zajęciach, oraz analizy oceny wsparcia społecznego w obszarze radzenia sobie z takimi zachowaniami ze strony innych nauczycieli zatrudnionych w miejscu pracy respondenta.

WYNIKI

W pierwszej kolejności (tab. 1) zanalizowane zostały wyniki związane z odpowiedziami na pytanie, w którym respondenci zaznaczali, jakie niewłaściwe zachowania uczniów wystąpiły podczas zajęć przez nich prowadzonych. Okres, który mieli brać pod uwagę, został ograniczony do dwóch tygodni poprzedzających wypełnienie kwestionariusza. Warto podkreślić, że wykaz zachowań zastosowanych w liście odpowiedzi został skonstruowany w oparciu o wcześniejsze badania jakościowe, w których nauczyciele podawali, jakie zachowania uczniów stanowią dla nich obciążenie. Lista zachowań w tabeli została ułożona w formie rankingu, w którym na początku znajdują się zachowania, które pojawiały się najczęściej, a niżej te, które rzadziej.

Jak widać, nauczyciele najczęściej spotykają się z niewłaściwymi zachowaniami uczniów, które wiążą się

z porządkiem pracy na lekcji oraz motywacją do nauki. Do zachowań tego typu należy spóźnianie się na zajęcia, hałasowanie na lekcji, zajmowanie się na zajęciach sprawami innymi niż nauka oraz oszukiwanie podczas sprawdzianów. Zachowania tego typu występowały w uwzględnionym dość krótkim często okresie 2–3 razy bądź 4 razy i więcej. W szczególności tendencja tego typu dotyczyła hałasowania na lekcji, z którym 4 razy i więcej w ciągu 2 tygodni poprzedzających badanie spotkała się ponad jedna czwarta badanych. Należy także zauważyć, że jedynie co ósmy nauczyciel zaznaczył, iż w ciągu ostatnich 2 tygodni nie spotkał się ani razu z sytuacją spóźnienia się uczniów na lekcję (poz. 1) bądź głośnego zachowania się podczas lekcji (poz. 2).

Zachowania o poważniejszym charakterze pojawiają się rzadziej i często podczas dwutygodniowego okresu uwzględnianego przez respondentów występują jedynie jednokrotnie. W ten sposób wygląda przykładowo sytuacja używania przez ucznia wulgarnych słów lub gestów podczas zajęć, z którym na zajęciach co trzeci nauczyciel spotkał się jednokrotnie, a jedynie co dziesiąty 2–3 bądź 4 razy i więcej. Podobnie ma się sprawa agresji wobec innych uczniów przejawiająca się pobicie (analogicznie 8% i 0,75%) oraz agresji werbalnej wobec nauczyciela, z którą jednokrotnie spotkał się jedynie jeden respondent w próbie (0,25%).

Dodatkowo warto zwrócić uwagę na to, że wiele negatywnych zachowań pojawiało się częściej na zajęciach u nauczycieli niż u nauczycielek. Dotyczyło to hałasowania na lekcji ($\chi^2 = 11,66$, $df = 3$, $p < 0,01$), zajmowania się na lekcji innymi sprawami ($\chi^2 = 13,09$, $df = 3$, $p < 0,01$), rzucania przedmiotami po pomieszczeniu ($\chi^2 = 14,6$, $df = 3$, $p < 0,001$), zasypiania podczas zajęć ($\chi^2 = 8,39$, $df = 3$, $p < 0,05$), poszturchiwania innych uczniów ($\chi^2 = 16,41$, $df = 3$, $p < 0,001$), używania wulgarnych słów lub gestów ($\chi^2 = 21,26$, $df = 3$, $p < 0,001$), oraz spóźnień ($\chi^2 = 21,43$, $df = 3$, $p < 0,001$).

Dodatkowo obliczono łączny wskaźnik częstotliwości niewłaściwych zachowań*. Okazał się on być istotnie niższy w przypadku nauczycieli młodych (mniej niż 3 lata pracy) w porównaniu z resztą nauczycieli ($t = -2,04$, $p < 0,05$). Dodatkowo zastosowanie ANOVY jednoczynnikowej nie wykazało istotnych różnic między średnimi wskaźnika w różnych typach szkół — co oczywiście nie oznacza braku różnic między tymi szkołami, jeżeli chodzi o częstotliwość występowania poszczególnych zachowań traktowanych oddzielnie.

* Wskaźnik ten obliczono, przyporządkowując do poszczególnych kategorii częstotliwości występowania niewłaściwych zachowań określoną liczbę punktów. Wyższa wartość wskaźnika oznacza większą częstotliwość zachowań.

Tabela 1. Występowanie niewłaściwych zachowań uczniów na zajęciach prowadzonych przez respondentów w okresie dwóch tygodni poprzedzających badanie**Table 1.** Occurrence of student misbehavior during the lessons conducted by respondents within two weeks before filling in the questionnaire

Rodzaj niewłaściwego zachowania ucznia Type of student misbehavior	Częstotliwość zachowań Misbehavior frequency [%]			
	ani razu not even once	1 raz once	2–3 razy 2–3 times	4 razy i więcej 4 times and more
Uczeń spóźnił się na zajęcia / The student was late for the class	12,50	47,50	23,50	16,50
Uczeń zachowywał się głośno (rozmawiał, śmiał się, hałasował, wydawał różne dźwięki, stukał, pukał) / The student was loud (chatting, laughing, making noises, knocking etc.)	13,00	39,25	22,25	26,50
Uczeń „poszturchiwał” innych uczniów / The student was nudging the others	41,00	38,50	13,00	7,50
Uczeń zajmował się na zajęciach innymi sprawami (czytał gazetę, bawił się telefonem, grał w karty itp.) / The student was busy with other things (reading newspaper, using mobile, playing cards etc.)	47,00	37,50	11,50	4,00
Uczeń ściągął podczas sprawdzianu / The student was cheating during the test	53,00	33,00	9,50	4,50
Uczeń jadł lub żuł gumę pomimo mojego zakazu / The student was chewing the gum or eating despite the ban	58,00	28,00	8,00	6,00
Uczeń używał wulgarnych słów lub gestów / The student was using vulgar language or gestures	60,00	30,00	6,50	3,50
Uczeń ignorował moje polecenia lub odmówił ich wykonania / The student ignored or refused to do what I wanted him to do	65,00	29,50	4,00	1,50
Uczeń groził kolegom słownie / The student was threatening his peers verbally	70,50	24,50	3,50	1,50
Uczeń rzucał przedmiotami po pomieszczeniu / The students was throwing objects in the classroom	83,00	14,50	2,50	–
Uczeń zniszczył rzeczy należące do innych uczniów / The student destroyed the property of other students	84,25	14,00	1,25	0,50
Uczeń niszczył mienie szkoły (np. meble, ściany) / The student destroyed school property (e.g., furniture, walls)	88,50	9,00	1,25	1,25
Uczeń pobił innego ucznia / The student has beaten up another student	91,25	8,00	0,75	–
Uczeń wyszedł z sali bez pozwolenia nauczyciela / The student left the room without teacher's permission	91,50	7,50	0,75	0,25
Uczeń podczas zajęć zasnął / The student has fallen asleep	96,00	3,75	0,25	–
Uczeń zachowywał się na lekcji jakby był pod wpływem alkoholu lub innych środków odurzających / The student behaved as if he/she was under the influence of alcohol or drugs	96,25	3,50	0,25	–
Uczeń zniszczył rzeczy należące do mnie / The student destroyed teacher's property	98,75	1,25	–	–
Uczeń groził słownie nauczycielowi / The student was threatening the teacher verbally	99,75	0,25	–	–

W tabeli podano odsetki zaokrąglone do 0,25. Nie uwzględniono respondentów, którzy nie odpowiedzieli na pytanie, których w przypadku poszczególnych kategorii było od 2 do 20 / The percentages were rounded up to the closest 0.25. The respondents who have not answered (from 2 to 20 in each category) were not taken into account.

Wsparcie społeczne w obszarze radzenia sobie z niewłaściwymi zachowaniami uczniów

Na początku przeanalizowano ocenę wsparcia ze strony kadry pedagogicznej w zakresie radzenia sobie z utrzymaniem dyscypliny. Okazuje się, że większość nauczycieli ocenia wsparcie jako wystarczające (zdecydowanie lub raczej), zarówno wtedy, gdy bierze pod uwagę początek kariery (tab. 2), jak i sytuację obecną (tab. 3). W przypadku ocen negatywnych obraz dotyczący początków kariery przedstawia się bardziej pesymistycznie. Prawie co trzeci badany ocenił wsparcie, którego udzielała mu kadra, jako niewystarczające. Przy ocenie obecnego stanu pogląd taki podzieliła jedynie 16,5% nauczycieli.

Tabela 2. Ocena wsparcia w utrzymaniu dyscypliny otrzymywanego ze strony kadry pedagogicznej na początku kariery zawodowej
Table 2. Assessment of social support concerning school discipline provided by teacher's colleagues at the beginning of the respondent's career

Wsparcie społeczne Social support	Odsetek respondentów Percentage of respondents [%]
Było zdecydowanie wystarczające / Totally sufficient	21,5
Było raczej wystarczające / Rather sufficient	39,5
Było raczej niewystarczające / Rather insufficient	17,5
Było zdecydowanie niewystarczające / Totally insufficient	10,0
Trudno mi ocenić / Hard to assess	11,0

W tabeli podano odsetki zaokrąglone do 0,25 / The percentages were rounded up to the closest 0.25.

Tabela 3. Ocena otrzymywanego ze strony kadry pedagogicznej wsparcia w utrzymaniu dyscypliny

Table 3. Assessment of social support concerning school discipline provided by teacher's colleagues

Wsparcie społeczne Social support	Odsetek respondentów Percentage of respondents [%]
Zdecydowanie wystarczające / Totally sufficient	21,0
Raczej wystarczające / Rather sufficient	50,0
Raczej niewystarczające / Rather insufficient	14,0
Zdecydowanie niewystarczające / Totally insufficient	2,5
Trudno mi ocenić / Hard to assess	12,5

W tabeli podano odsetki zaokrąglone do 0,25 / The percentages were rounded up to the closest 0.25.

Tabela 4. Średnie wskaźniki częstotliwości niewłaściwych zachowań w grupach nauczycieli różnie oceniających wsparcie społeczne ze strony kadry pedagogicznej

Table 4. Mean student misbehavior rates in the groups of teachers differently assessing social support received from colleagues

Wsparcie społeczne Social support	Wskaźnik częstotliwości niewłaściwych Misbehavior rate	
	M	SD
Zdecydowanie wystarczające / Totally sufficient	25,66	5,38
Raczej wystarczające / Rather sufficient	24,76	5,67
Raczej niewystarczające / Rather insufficient	27,05	6,32
Zdecydowanie niewystarczające / Totally insufficient	30,55	8,37

M — średnia / mean. SD — odchylenie standardowe / standard deviation.
F = 4,215, p < 0,01.

W następnym etapie (tab. 4) sprawdzono, czy nauczyciele inaczej oceniający jakość wsparcia społecznego ze strony współpracowników związanego z radzeniem sobie z niewłaściwymi zachowaniami uczniów będą także różnić się ilością doświadczanych podczas swoich zajęć zachowań niewłaściwych.

Analiza wariancji wykazała istotne różnice między średnimi wskaźnika częstotliwości niewłaściwych zachowań w poszczególnych grupach nauczycieli (F = 4,215, p < 0,01). Średnie wskaźniki są wyższe u osób oceniających wsparcie ze strony współpracowników jako raczej niewystarczające i zdecydowanie niewystarczające w zestawieniu z nauczycielami, którzy oceniają je jako zdecydowanie lub raczej wystarczające. W szczególności, jak wykazał wykonany *post-hoc* test Scheffe, różnice istotne dotyczą różnic między średnimi w dwóch skrajnych grupach wyodrębnionych ze względu na ocenę poziomu otrzymywanego wsparcia społecznego.

OMÓWIENIE I WNIOSKI

W przedstawionych badaniach określono narażenie polskich nauczycieli na działanie niekorzystnych czynników psychospołecznych związanych z występowaniem niewłaściwych zachowań uczniów. Badania potwierdziły wyniki podobnych badań międzynarodowych (6,7,14,16) wskazujących na znaczną częstotliwość występowania omawianego czynnika jako stresora w szerszym kontekście stresu zawodowego nauczyciela. Polscy nauczyciele w pierwszej kolejności spotykają się z zachowaniami o mniejszej wadze, które występują jednak ze znaczną częstotliwością i wielokrotnie pojawiały się w uwzględnionym w badaniu okresie 2 tygodni.

Warto zauważyć, że wśród tych często pojawiających się zachowań wiele stanowi wskaźniki braku motywacji uczniów do nauki, co jak wskazały wcześniej cytowane badania, jest ważnym czynnikiem przekładającym się na poziom stresu zawodowego (16). Poza tym o obciążeniu wywołanym przez te czynniki decydować może nie tyle siła ich oddziaływania, ile powtarzalność. Niewłaściwe zachowania o poważniejszym charakterze, tj. używanie na zajęciach wulgarnego języka, agresja fizyczna i werbalna wobec innych uczniów czy nauczyciela pojawiają się rzadziej. Należy jednak pamiętać, że cały czas omawiamy dwutygodniową próbkę czasową — w tym kontekście narażenia na zachowania agresywne nauczycieli nie powinny być traktowane jako zupełnie śladowe. Dodatkowo badania związane z problemem narażenia na agresję w miejscu pracy wskazują na bardzo silne przekładanie się takich narażeń na kondycję psychofizyczną pracowników (np. postawę lękową, czy wypalenie zawodowe) (17).

Na występowanie niewłaściwych zachowań uczniów narażeni są w większym stopniu nauczyciele płci męskiej. To ustalenie stoi w sprzeczności z potocznymi przekonaniem o lepszym radzeniu sobie nauczycieli w tym obszarze pracy pedagogicznej. Ponadto, więcej zachowań niewłaściwych uczniów pojawia się na lekcjach młodych, rozpoczynających pracę nauczycieli (poniżej 3 lat stażu pracy). Ten wynik łatwo wytłumaczyć brakiem doświadczenia zawodowego oraz wypracowania sobie własnego stylu pracy i interakcji społecznej z uczniami na początku kariery zawodowej. Częstotliwość zachowań niewłaściwych (traktowanych jako ogólny wskaźnik) nie różniła się istotnie między grupami nauczycieli uczącymi w różnych typach szkół. Oznacza to, że występowanie narażenia na niewłaściwe zachowania uczniów możemy uznać za uniwersalny fakt występujący w podobnym natężeniu w różnych podgrupach nauczycieli.

W odniesieniu do wsparcia społecznego otrzymywanego od współpracowników dotyczącego radzenia sobie z niewłaściwymi zachowaniami to wyniki są szczególnie niepokojące co do retrospektywnej oceny początków kariery zawodowej. Prawie co trzeci nauczyciel ocenił je jako raczej lub zdecydowanie niewystarczające. Tego typu brak wsparcia na początku kariery zawodowej może się przełożyć na szybką rezygnację z pracy pedagogicznej lub na pojawienie się stresu zawodowego wraz z jego potencjalnie negatywnymi konsekwencjami. Ocena omawianego wsparcia jest lepsza, jeśli chodzi o sytuację odnoszącą się do okresu przeprowadzenia badań. Już tylko około 16,5% badanych uważa, że jest ono niewystarczające.

W pracy wykazano także wyraźny związek oceny wsparcia społecznego związanego z radzeniem sobie z niewłaściwymi zachowaniami uczniów z częstotliwością takich zachowań pojawiających się na zajęciach u danego nauczyciela. Zastosowany model badawczy nie pozwala na określenie kierunku zależności między tymi zmiennymi. Może być tak, że osoby otrzymujące wsparcie lepiej radzą sobie z niewłaściwymi zachowaniami. Z innej strony, osoby, które doświadczają większej ilości niewłaściwych zachowań uczniowskich, mogą bardziej potrzebować wsparcia innych nauczycieli i dotkliwiej odczuwać jego brak.

Bez względu na to, które wyjaśnienie jest prawdziwe, wsparcie społeczne okazuje się ważnym zasobem środowiska pracy, który można wykorzystać w programach promocji zdrowia dotyczących stresu zawodowego nauczyciela, szczególnie w przypadku obszaru obciążeń związanych z niewłaściwymi zachowaniami uczniów. Programy takie powinny być, jak wskazują omówione wyżej wyniki, w szczególności skierowane do nauczycieli rozpoczynających pracę, którzy nie dość, że częściej spotykają się z niewłaściwymi zachowaniami, to jeszcze otrzymują słabsze wsparcie społeczne w tym obszarze ze strony współpracowników.

PIŚMIENNICTWO

1. Łoś-Spychalska T., Fiszer M., Śliwińska-Kowalska M.: Ocena częstości występowania chorób narządu głosu u nauczycieli. *Otolaryngol.* 2002;1(1):39–44
2. Dudek B., Waszkowska M., Hanke W.: *Ochrona zdrowia pracowników przed skutkami stresu zawodowego.* Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1999
3. Hurrell J.J., Kelloway E.K.: *Psychological job stress.* W: Rom W.N. [red.]. *Environmental and Occupational Medicine.* Wyd. 4. Lippincourt — Raven, Nowy Jork 2007
4. Pyżalski J.: Obciążenia psychospołeczne w zawodzie pedagoga — wstępne wyniki badań uzyskane Kwestionariuszem Obciążeń Zawodowych Pedagoga (KOZP). *Med. Pr.* 2008;59(3):229–236
5. Wilhelm K., Kovess V., Rios-Seidel C., Finch A.: *Work and mental health.* *Soc. Psychiatry. Psychiatr. Epidemiol.* 2004;39(11):866–873
6. Unterbrink T., Zimmermann L., Pfeifer R., Wirsching M., Brächler E., Bauer J.: Parameters influencing health variables in a sample of 949 German teachers. *Int. Arch. Occup. Environ. Health* 2008;82(11):117–123
7. Bauer J., Unterbrink T., Hack A., Pfeifer R., Buhl-Grieshaber, Müller U., i wsp.: Working conditions, adverse events and mental health problems in a sample of 949 German Teachers. *Int. Arch. Occup. Environ. Health* 2007;80(5):442–449
8. Lazarus L.: Occupational stress, negative affectivity and physical health in special and general education teachers in Greece. *Br. J. Spec. Educ.* 2005;33(4):204–209
9. Zurlo M.C., Pes D., Cooper C.L.: Stress in teaching: a study of occupational stress and its determinants among Italian schoolteachers. *Stress Health* 2007;23(4):231–241
10. Pyżalski J.: Wypalenie zawodowe a zdrowie i zachowania zdrowotne pedagogów placówek resocjalizacyjnych. *Med. Pr.* 2002;53(6):495–499
11. Fiszer M., Kotyło P., Niebudek-Bogusz E., Merecz D., Śliwińska-Kowalska M.: Ocena zaburzeń głosu oraz problemów psychologicznych u nauczycieli. *Otolaryngol.* 2002;1:181–186
12. Center D.B., Steventon C.: The EDB Teacher Stressors Questionnaire. *Educ. Treat. Child.* 2001;24:323–335
13. Tucholska S.: *Wypalenie zawodowe u nauczycieli: psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań.* Wydawnictwo KUL, Lublin 2003
14. Hakanen J.J., Bakker A.B., Schaufeli W.B.: Burnout and work engagement among teachers. *J. Sch. Psychol.* 2006;43,495–513
15. Travers C.J., Cooper C.L.: Mental health, job satisfaction and occupational stress among UK teachers. *Work Stress* 1993;7(3):203–219
16. Geving A.M.: Identifying the types of student and teacher behaviours associated with teacher stress. *Teach. Teach. Educ.* 2007;23(5):624–640
17. Nowicka M., Kolasa W.: W obliczu agresywnego petenta — konsekwencje psychologiczne dla pracowników. *Med. Pr.* 2001;52(1):1–5